

1960 – "בג"ץ המחצבות" - היתרי הכניסה לשטח אימונים 9

מאת: סרן מיה כץ, סנגורית צבאית, הסנגוריה הצבאית פיקוד דרום וז"י

באביב 1960 הגיעה לפתחו של ביהמ"ש העליון עתירה של תושבי כפר ערבי שאדמותיהם נכללו בגבולות שטח אימונים. הדיון בה אוחד עם עתירתם של בעלי מחצבה שפעלה בשטח האימונים. בעוד שהעתירות עסקו בסוגיה נקודתית של הצהרה עליה התבקשו לחתום מבקשי הכניסה לשטח, הן היוו מקרה מבחן למתח שבין חשיבות הפעילות הבטחונית של צה"ל לבין השמירה על זכויותיהם של אזרחים המושפעים ממנה, ולחשיבות ההסדרה המשפטית של סוגיות אלה.

רקע עובדתי

צה"ל הוקם בעיצומה של מלחמה לעצמאותה של המדינה הצעירה. אך גם צבא שנוסד במהלך פעילות מבצעית, זקוק לשטחי אימונים בהם יתאמן לקראת הבאות. במדינה קטנה שבה המרחק בין העורף לחזית מצומצם מאוד, קביעת שטחי האימונים עלולה ליצור חיכוך עם האוכלוסייה האזרחית המתגוררת בהם.

בשנים הראשונות של צה"ל, קביעת שטחי האימונים התאפיינה בהחלטות נקודתיות; בחוסר תיאום עם האוכלוסייה האזרחית; ובמחסור בתשתית משפטית שתסדיר את תפיסת השטח, החזקתו והשימוש בו.

על מנת להסדיר סוגיות אלו, באפריל 1954, החליט ראש אגף ההדרכה במטכ"ל, האלוף יצחק רבין, על עריכת בדיקה יסודית של שטחי האימונים והבסיס החוקי להחזקתם. החלק המשפטי בבדיקה התבסס על חוות דעתו של קצין ייעוץ משפטי מהפרקליטות הצבאית, רס"ן מאיר שטרנברג – לימים מאיר שמגר, הפרקליט הצבאי הראשי, היועץ המשפטי לממשלה ונשיא בית המשפט העליון. בין היתר, חוות הדעת ניתחה את האפשרות לסגור שטחים לצורך אימון כוחות צה"ל מכוח תקנה 125 לתקנות ההגנה (שעת חירום), 1945.

בנובמבר 1955 חתם הרמטכ"ל, רא"ל משה דיין, על צו סגירת שטחים מכוח תקנה זו. צו זה כלל עשרות שטחי אימונים, בהיקף כולל של כ-1,910,000 דונם. לענייננו חשובה העובדה שחלק משטחי האימונים כללו קרקעות בבעלות פרטית. אחד משטחי האימונים הגדולים ביותר היה שטח 9, בגודל של 65,000 דונם – באזור בקעת סחינין (ראו המפה שמשמאל). בשטח האימונים שכנו מספר מחצבות, שהשתרעו על-פני כרבע מהשטח. שאר השטח שימש במשך שנים רבות את תושבי היישובים הסמוכים לחקלאות ולמרעה.

משמאל: מפת שטחי האימונים שנקבעה בשנת 1955 – מתוך מאמרו של ד"ר עמירם אורן

סמוך לאחר הוצאת הצו, החלו רשויות הצבא לאכוף אותו. פעולה זו גרמה לגל מחאה בקרב האוכלוסייה הערבית, שהייתה נתונה ברובה לשליטת הממשל הצבאי עד לשנת 1966 ושחששה כי סגירת השטח לצרכי אימונים היא שלב ראשון בדרך לנישולם מן הקרקעות שבבעלותם או שבשימושם.

על מנת להתמודד עם קשיי האוכלוסייה המקומית והמחאה הציבורית, הוחלט להקים מנגנון להענקת רשיונות כניסה לשטחי האימונים. החלטה זו יצרה שורה של סוגיות ביחס לדרך שבה תתאפשר כניסת האזרחים לשטח, בין היתר בשל הסיכון הרב לפגיעה ולנזק שהיה כרוך בכניסה.

ההליך המשפטי – בג"ץ 65/60; 91/60 בולוס ואח'; החברה לפיתוח מחצבות ואח' נ' שר הביטחון

בשנת 1960 הופתעו בעלי המחצבות שפעלו בשטח אש 9 ותושבי הכפרים הסמוכים מדרישה חדשה שהציבו רשויות הצבא כתנאי להענקת רשיונות כניסה לשטח. בעלי זכויות בקרקע שביקשו רשיונות כניסה התבקשו לחתום על טופס שכלל מספר סעיפים. בסעיף הראשון התבקשו לאשר כי הוזהרו שהשטח אליו הם מבקשים להיכנס הוא שטח אימונים צבאי אשר מצויות בו סכנות מהן הם עלולים להיפגע. בסעיף השני התבקשו לאשר שהם יימנעו מלהעלות טענה כלשהי על כך שהסכנות לא הובאו לידיעתם. בסעיף השלישי התבקשו להתחייב שיעדכנו בדבר האזהרה את כלל האנשים שייכנסו מטעמם לשטח על בסיס הרשיון שקיבלו.

רשויות הצבא הכינו טופס נוסף, שנועד למי שלא היו בעלי זכויות בקרקע וביקשו בכל-זאת להיכנס אליה. לסעיפים שנכללו בטופס הראשון נוספו שתי תניות נוספות. הראשונה - ויתור על כל תביעה בעקבות פגיעה או נזק עקב הכניסה לשטח האימונים. השנייה - התחייבות לשפות את המדינה בגין כל סכום כסף שהיא תידרש לשלם, אם בכל-זאת תוגש נגדה תביעה בגין נזקים אלו.

על הרציונל שבבסיס מדיניות זאת ויצירת הבחנה על בסיס קיומן של זכויות בקרקע, עמד בחודש מארס 1960 בפני הוועדה לפניות הציבור של הכנסת, מי שבינתיים מונה לתפקיד סגן הפרקליט הצבאי הראשי (הפצ"ר), סא"ל מאיר שמגר (שטרנברג), אשר נימק את הדברים בכך שלבעלי זכויות בקרקע אכן יש זכויות רבות יותר, ממי שאין להם זכויות בקרקע.

הגענו למסקנה שצריך ליישם את צורת האזהרה, ולהעלות זאת על הכתב. היינו, אדם המקבל רשיון כניסה באופן יוצא סן הכלל לתוך שטח המסומן את זה ל אימונים, יהיה ברור לו המצב, ויידע כי עליו להיזהר באופן מיוחד. אז עובדה הצהרה עליה צריך לחתום אדם הנכנס לתוך שטח האימונים. הפרסונלים כפי שהסברתי, מתחלקים לשני סוגים. בעלי זכויות בשטח וכאלה שאינם בעלי זכויות, וראינו מקום להבחין ביניהם. אסרנו, כי שהיא בעל זכויות בשטח, היינו, יש לו אדמה או מחצבה או זכות חכירה, אנו חייבים רק להזהיר אותם על הסכנות במקום, אדם שאין לו זכויות בשטח, אלא סרצונו החופשי הוא מחליט כי ברצונו לעבד אדמה מסויימת כאיזור זה, עליו לקבל על עצמו את הסיכון מאחר וזוהי אדמה שיש בה סכנות מסויימות. אבל, אם אדם מסויים סרצונו החופשי רוצה להיכנס לשטח, בבקשה, אולם אל יתבע אחר כך פיצויים, כי קופת הציבור איננה צריכה לסבול סכך סרצונו החופשי החליט להיכנס דוקא לשטח זה.

מסיבה שלא התבררה עד תום, בעלי המחצבות שפעלו בשטח אש 9 ותושבי הכפרים הסמוכים, שהיו בעלי זכויות בקרקע, נדרשו לחתום על הטופס השני, שיועד למי שאינם בעלי זכויות בקרקע, ואשר כלל כאמור גם דרישה לוותר על האפשרות להגיש תביעה נזיקית. בתגובה עתרה לבג"ץ החברה המאוחדת לפיתוח מחצבות אבן, שיש בזלת וגרניט בא"י, והדיון בעתירתה אוחד עם עתירה נוספת שהוגשה על-ידי שני המוכתרים של הכפר בענה ותושב נוסף, בולוס חנא בולוס, שהיה אף הוא בעל מחצבות באזור. בעתירות נטען, כי הדרישה לחתום על הטופס שיועד למי שאינם בעלי זכויות בקרקע גורמת לנזקים כבדים, שכן נמנעת מהם האפשרות לעבד את אדמותיהם החקלאיות ולעבוד במחצבות. עוד נטען כי הדרישה מעמידה בסכנה את חייהם ורכושם של בני הכפר בענה ולכן הכפריים בסביבה לא יוצאים לעבוד.

מחוץ לכותלי בית המשפט, בפנייה לוועדה לפניות הציבור של הכנסת, נטענו אף הטענות הקשות שעמדו ברקע לגל המחאות של תושבי הכפרים הסמוכים. נטען על ידי תושבי הכפא בענה כי קביעת השטח הצבאי על אדמותיהם נעשתה במטרה **לנשלם ממנה**. מפרוטוקול אותו דיון אף עולה כי מר בולוס האשים את הרמטכ"ל כי מטרת הדרישה לוותר על טענות נזיקיות עקב פציעה בשטח האימונים היא לאפשר לצבא לפזר שם חומר נפץ מיוחד שיפגע בתושבים הערבים.

לאחר הגשת העתירה הודתה המדינה כי **נפלה טעות**, ולמעשה העותרים נדרשו לחתום על הטופס המתאים לבעלי זכויות בקרקע, שאינו כולל דרישה לוותר על האפשרות להגיש תביעות נזיקין נגד המדינה. המדינה אף הסכימה לוותר על הסעיף בטופס, בו נדרשו מבקשי הרשיונות להתחייב שיימנעו מהעלאת הטענה כי הסיכונים לא הובאו לידיעתם. בפני בית-המשפט עמד אפוא טופס מצומצם, שעיקרו אישור שהובא לידיעתם שטמון סיכון בכניסה לשטח.

טענות העותרים נגד חוקיותו של הטופס המצומצם הזה נדחו על ידי בית המשפט. שופטי בג"ץ - אגרנט, לנדוי וברנזון - דחו את חששותיהם של העותרים בדבר כוונות מפקדי הצבא. נקבע, כי הדרישה לחתימתם של העותרים ועובדיהם על מסמך ההצהרה המצומצם, היא סבירה.

חשיבות הפרשה

הצורך בקיומם של שטחי אימונים נרחבים לשמירת כשירות הצבא, יצר לאורך השנים חיכוך רב עם האוכלוסייה האזרחית וחייב הסדרה משפטית וטיפול פרטני בכל מקרה ומקרה. שטח אש 9 הוסיף לשמש כזירה למאבק בין רשויות הצבא לבין האוכלוסייה הערבית שהתגוררה בסמוך לו. בתחילת שנת 1976 החליט צה"ל שלא להותיר עוד כניסה לשטח האימונים, בשל כוונתו להגביר באופן ניכר את האימונים בו. המאבק הציבורי שהתנהל הוביל לפשרה, אך זמן קצר לאחר מכן פרצו אירועי "יום האדמה" ושטח אש 9 נצרב בתודעה כזירה של התנגשות בין מדינת ישראל לבין האוכלוסייה הערבית באותה תקופה. לאחר "יום האדמה" צומצם בהדרגה השימוש בשטח אש 9, עד לביטולו המוחלט של צו הסגירה כעבור עשור.

תושבי הכפר בענה אינם נדרשים עוד לרשיון כניסה לשטח 9, אך סוגית השמירה על מרקם חייה של אוכלוסייה המצויה בקרבת שטחי אימונים ובתוכם, ממשיכה להעסיק את מדינת ישראל ואת קציני הפרקליטות הצבאית. כך למשל, בשנים האחרונות עוסקת יחידת היועץ המשפטי לאזור יהודה ושומרון בעתירת תושבי דרום הר חברון בעניין סגירתו של שטח אש 918, ובשאלות משפטיות הנוגעות לסגירתם של שטחי אש נוספים בבקעת הירדן.

מדוע בחרתי בנושא?

להחלטות מפקדי הצבא השפעה ישירה על חיי רבים, אזרחים וחיילים. בעבודתי כסנגורית צבאית, אני נחשפת מדי יום להשפעה שיש למדיניות הצבא על חייהם של חיילים, שלעיתים אינם עומדים ברף הגבוה המצופה מהם לפי פקודות הצבא. על מנת שהצבא יוכל להמשיך ולשמור על ביטחונה של מדינת ישראל, לצד שמירה על זכויותיהם של אלו המושפעים מפעילותו, ראוי להתבונן לעבר וללמוד ממנו, ולקחת בחשבון בכל החלטה את השפעתה על הפרט, אזרחים וחיילים כאחד.

להרחבה בנושא, ראו את המקורות הבאים:

- בג"ץ 65/60 ; 91/60 בולוס ואח'; החברה לפיתוח מחצבות ואח' נ' שר הבטחון ואח', פ"ד יד, 845 (1960);
- בג"ץ 92/57 אל-פתאח ואח' נ' שר הביטחון ואח', פ"ד יא, 1524 (1957);
- בג"ץ 173/88 חליחל ואח' נ' מדינת ישראל, פורסם בנבו (1988);
- ע"א 2281/06 שמואל אבן זוהר ואח' נ' מדינת ישראל, פורסם בנבו (2010);
- עמירם אורן "המהלכים בשנות החמישים לקביעת המעמד החוקי של שטחי האימונים" משפט וצבא יט, 323 (התשס"ז). ראו גם בנספח א' למאמר זה את חוות דעתו של רס"ן שטרנברג "הפיכת החזקת צה"ל בשטחי אימונים לחזקה חוקית", 7.4.1954;
- סרן (מיל') דפנה ברק "שטחי אש ושטחי אימונים – ההיבט המשפטי" משפט וצבא 11-12, 153 (התשנ"ב);
- פרוטוקול ישיבה מס' 2 של הוועדה לפניית הציבור, הכנסת הרביעית, 1-5 (21 במארכ 1960).